

Metropolün Küresel Krizleri

Bugün yaşadığımız geniş ölçekli krizler çoğu durumda istisnai ve akut olmaktan çıkıp, kronik ve çoklu hâle geldi. Bir başka anlatımla krizlerin giderek sıklaştığı, direnç kazandığı, farklı alanlardaki krizlerle etkileşip, birbirlerini tetikledikleri bağlamlara şahit oluyoruz. Bazı değerlendirmeler istisna olarak gördüğümüz bu durumların günümüzde kural ve yeni norm(al) hâline geldiğini öne sürüyor. Krizler küresel oldukları ölçüde kentsel-kırsal, merkez-çeper, gelişmiş-azgelişmiş tüm coğrafyalarda kendisini gösterebilir. Krizlerin vuku bulduğu asli mekânsal birimler metropoliten kentlerdir. Metropoliten kentlerde bir arada yaşayabilme koşullarının sağlanması hem krizleri hem de yarattığı sonuçları iyi tahlil etmeyi gerektiriyor.

H. Tarık Şengül*

* Prof. Dr., ODTÜ, İstanbul Vizyon 2050 Eylem Planı Mekânsal Strateji Danışmanı

İlk çeyreğine bakarak 21. yüzyılın bir (küresel) krizler çağı, yoğunlaşma alanlarının da metropoliten kentler olacağını söyleyebiliriz. Kriz-kent ilişkisine odaklanan bu kısa değerlendirmeye iki temel katkı yapmayı amaçlıyor. Birincisi günümüz krizlerinin aldığı yeni biçimleri geçmiş krizlerden ayırtan bir tanımlama yapmayı hedefliyor. İkinci olarak da söz konusu krizlerin (büyük) kentler açısından ne anlama geldiği sorusuna yanıtlar arıyor. Doğrudan Türkiye metropollerini ele almamakla birlikte değerlendirmenin, İstanbul başta olmak üzere Türkiye kentlerindeki ilgili süreçleri anlamaya katkı yapması amaçlanıyor.

Günümüz Krizlerinin Özgünlüğü

Krisis, Eski Yunancada karar ve ayrıştırma anı, dönüm noktası anlamına gelir. Karar, o güne kadar işleyen mekanizmaların ve işleyişlerin tıkanıp ve kendini yeniden üretmediği bir

durum karşısında karmaşa, düzensizlik ve belirsizlikleri ortadan kaldıracak bir yeni işleyişe yönelik inisiyatif alınması ve yeni bir düzenin tesis edilmesi ihtiyacına işaret eder. Bir başka anlatımla normal olarak tanımlanan durum, beklenmedik bir gelişme tarafından kesintiye uğratılır. Kriz belli bir süre karmaşa, dağınıklık ve belirsizliklerin hâkim olduğu bir durum yaratır. Müdahale bu belirsizlik ve düzensizlikleri ortadan kaldırıp yeniden (ya da yeni bir) normale dönülmesini sağlar. Tam da bu nedenle kriz, bir dönüm ve karar anı olarak görülür.

Antik Yunan'da yapılan bu tanımlama uzun süredir modern toplumların kriz tanımlaması için de kullanıldı. Ancak son dönemde yaşanan krizler günümüz dünyasında krizlerin anlamını yeniden düşünmemizi gerektiriyor. Çünkü bugün yaşadığımız geniş ölçekli krizler çoğu durumda istisnai ve akut

olmaktan çıkıp, kronik ve çoklu hâle geldi. Bir başka anlatımla krizlerin giderek sıklaştığı, direnç kazandığı, farklı alanlardaki krizlerle etkileşip, birbirlerini tetikledikleri bağlamlara şahit oluyoruz. Bazı değerlendirmeler istisna olarak gördüğümüz bu tür durumların günümüzde kural ve yeni norm(al) hâline geldiğini öne sürüyor.

Bu değerlendirmeyi desteklemek için biraz geriye dönüp bakmak yeterli. 21. yüzyıl küresel nitelikteki 2001 ekonomik/finansal kriziyle açıldı. Kriz, 2008 yılında ABD'de konut kredileri alanında başladı ve yıkıcı biçimde dünyanın farklı coğrafyalarında bazı ülkeleri iflasın eşiğine getiren mali krizlere dönüştü. Krizler sadece ekonomi alanında yaşanmıyor. 2019 yılında hiç beklenmedik bir anda COVID-19 adlı bir virüs tüm dünyayı kısa bir sürede teslim alan ve etkileri bugüne kadar süren bir pandemiye dönüştü. Bugün

Türkiye'nin de dahil olduğu geniş bir coğrafyada sınırları aşındıran geniş ölçekli mülteci hareketleri milyonları evlerinden uzaklaştırıp, dönüşü olmayan biçimde başka coğrafyalara sürüklüyor. Bu geniş kesim vardıkları coğrafyalarda bir tehdit unsuru olarak algılanıp, hızla bir sınır/mülteci krizinin nesnesi hâline geliyorlar. Öte yandan dört bir yanda küresel ısınma ve iklim krizine bağlanan sel, kuraklık gibi uç doğa olayları milyonların zaten zor olan yaşamını daha da uç noktalara itmeye devam ediyor. Uzmanlar bazı coğrafyalarda önümüzdeki dönemin su savaşlarına gebe olduğunu söylüyor. Günlük yaşamımızda bu gerilimi bir gıda krizi olarak yaşamaya başladık bile! Temel gıda ürünlerindeki fiyat artışları özellikle alt gelir grupları için şimdilik kötü beslenme sorunu olarak kendisini gösteriyor olabilir. Ne var ki köklü çözümler üretilmemesi durumunda kitlesel açlıkların çok geniş bir coğrafya ve nüfus için ciddi bir tehdit hâline geldiğini söyleyebiliriz. Bu arada katlanarak artan konut fiyatlarına ve kiralara ne demeli? Başımızı sokacak evi bulduğumuza pişman eden doğal gaz, elektrik, su faturaları kendi başına bir toplumsal refah krizini müsebbibi hâline gelmedi mi?

Krizler artık belli bir zaman aralığında yaşamımıza giren ve bir süre sonra da tahribatlar yaratarak giden bir sevimsizlik değil! Artık krizlerle dolu bir dünyaya uyanıyoruz.

Dolayısıyla krizler artık belli bir zaman aralığında yaşamımıza giren ve bir süre sonra da tahribatlar yaratarak giden bir sevimsizlik değil! Artık krizlerle dolu bir dünyaya uyanıyoruz. Bir başka anlatımla krizler artık bir olaydan çok bir bağlam olarak yaşamımızı çerçevesiyor. Bir başka biçimde ifade etmek gerekirse tıp alanından ödünç alarak günümüz krizlerinin akut olmaktan çok kronik olma özelliği gösterdiğini; dahası iç içe geçen krizlerin yarattığı sorunların çoklu organ yetmezlikleri ve iflaslarına benzer sorunlar yarattığını söyleyebiliriz.

Krizleri Sınıflandırmak

Krizler ve yaratmış olduğu sonuçlar karmaşık bir yapılanma ve etkileşime işaret etmekle birlikte içinde bulunduğumuz dönemin küresel ölçekli krizlerini şu altı ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Ekonomik/Finansal
2. Toplumsal Refah
3. Ekolojik
4. Sınır/Mülteci
5. Kentsel
6. Yönetim/Demokrasi

Ekonomik krizler kapitalizmin temel bir özelliği olmakla birlikte son dönemde ölçsüz finansallaşma ekonomik krizleri sıklaştırırken, aynı zamanda bu alanda yaşanan sorunları daha yaygın hâle getirmiş bulunuyor. Borçlanma/kemer sıkma, spekülatif balonlar, döviz krizleri, iş dünyası ve devletten başlayıp hanelere kadar uzanan mali krizlere yol açıyor.

Ekonomilerde yaşanan zorluklar toplumsal alana yayılırken özgünlükler kazanıp, kendi başına ele alınması gereken yeniden üretim ve **toplumsal refah krizleri** yaratıyor. Refah devletinin ve dayanışma ağlarının çözülüşü ekonomi politikalarının sonuçları olmaktan öte anlamlar taşıyor ve özgün sonuçlar yaratıyor.

Öte yandan küresel ısınma ve iklim değişikliği konuları, artık ekonomik krizler kadar sık duyuluyor; çünkü kuraklık, gıda krizi, salgın hastalıkların kaynağı olarak bu sorunlar gösteriliyor. Dahası ekolojik dengeleri tahrip eden bazı alışkanlıklarımız değişmezse **ekolojik krizin** bir yok oluşla sonuçlanacağı sıkça dile getiriliyor. Sözüünü ettiğimiz krizlerin her biri bazı coğrafyalarda yaşamı geniş kesimler için imkânsızlaştırdığı ölçüde farkı noktalardan başlayıp gelişmiş coğrafyaları hedefleyen **mülteci/sınır krizlerine** yol açıyor. Krizlerin ve yarattığı sorunların yoğunlaştığı yerlerin kentler ve ağırlıklı olarak da metropoliten kentler olduğunu görüyoruz. Krizler ve yarattığı sonuçlar en yoğun biçimde kendini kentlerde göstermekle birlikte bu krizlerin bazıları **kentsel krizler** hâline geliyor. Kente özgü nitelikteki bu krizlerin günümüzdeki en çarpıcı örneğini konut krizi olarak gösterebiliriz.

Bu karmaşık ve farklı alanlardan kaynaklanan krizler kendi alanlarında yaratmış oldukları olumsuzlukların ötesine geçip diğer alanlardaki krizleri de tetiklemekten geri durmuyorlar. Bu durum altıncı olarak **demokrasi/yönetim krizini** yaratıyor. Krizler, dağılma ve kaos ortamı yanında farklı kesimlere yönelik mağduriyetleri de doğurduğu ölçüde yönetimler çok farklı ve yer yer de çıkarları örtüşmeyen kesimlerin beklentilerinin yönlendirildiği yerler hâline geliyor. Oysa yönetimler çoğu durumda bu beklentileri giderebilecek yetki ve kadrolara sahip değiller. Örneğin deprem anında hızlı müdahalesi beklenen kamu kurumları uzunca bir süredir neoliberal politikaların etkisiyle bu müdahaleleri yapabilecek araçları tasfiye etmiş durumdadır. Benzer biçimde güçlü çok uluslu çıkarlar karşısında ulusal hükümetler radikal önlemler alabilecek politikaları gündeme getirecek gücü kendilerinde bulamıyorlar. Bu yetersizlikler devlet aygıtınının yönetme ve meşruiyet krizine kaynaklık ediyor. Benzer biçimde kriz ortamının yarattığı olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına yönelik müdahalelerin aciliyeti güçlü kesimlerin talebi hâline geldiği ölçüde hızlı karar alma adına demokratik süreçlerin askıya alınmasına yol açan bir *şimdiciliği* dayatıyor.

Krizler, dağılma ve kaos ortamı yanında farklı kesimlere yönelik mağduriyetleri de doğurduğu ölçüde yönetimler çok farklı ve yer yer de çıkarları örtüşmeyen kesimlerin beklentilerinin yönlendirildiği yerler hâline geliyor. Oysa yönetimler çoğu durumda bu beklentileri giderebilecek yetki ve kadrolara sahip değiller.

Krizden Metropoliten Kentlerin Krizine

Burada sözüünü ettiğimiz krizlerin önemli bir bölümü küresel nitelik taşıyor. Bazı durumlarda bu krizler aynı

anda gezegenin en ücra köşelerine eşitsiz biçimde de olsa yayılıyor. 2008 ekonomik krizi ve 2019 sonunda başlayan pandemi küresel bir yayılım gösterdi. Öte yandan iklim krizi küresel düzeyde etkiler yaratırken yol açtığı sonuçlar (gıdaya erişim, deniz kirliliği, büyük ölçekli seller) eşitsiz biçimde yerel sonuçlar yarattı.

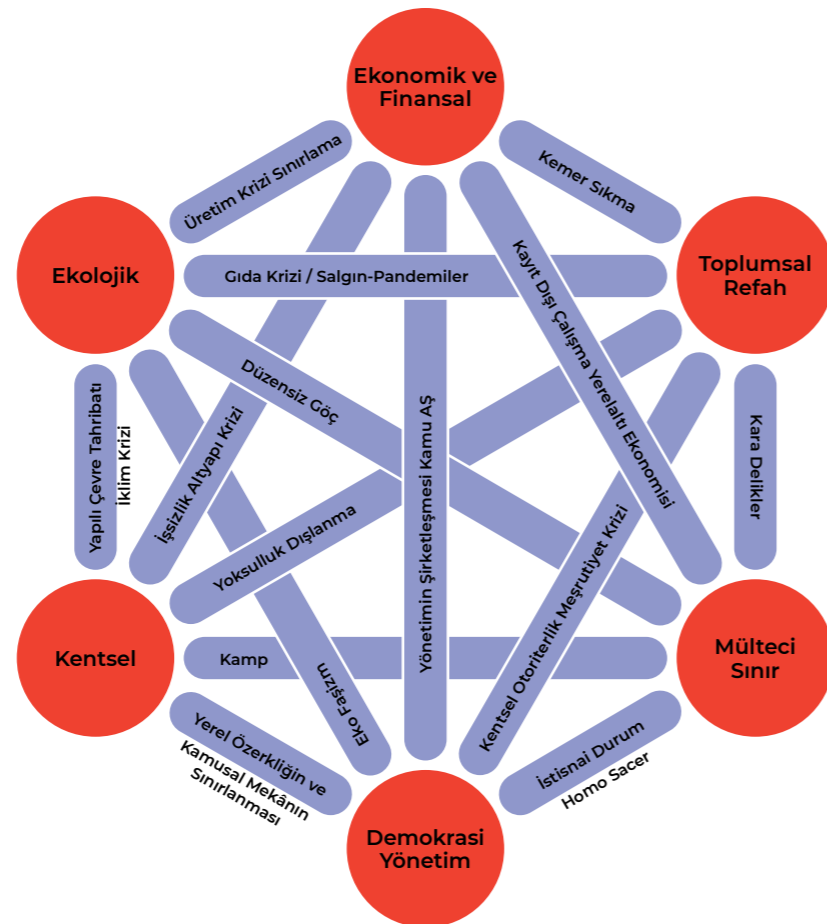
Krizler küresel oldukları ölçüde kentsel-kırsal, merkez-çeper, gelişmiş-azgelişmiş tüm coğrafyalarda kendisini gösterebilir. Ortaya çıkan bu tür olumsuzlukların sonuçları da gıda krizi örneğinde olduğu gibi toplumun ezilen sınıflarının omuzlarına bırakılıyor.

Öte yandan krizlerin zamansallığı ve mekânsallığına ilişkin temel bir tespitin yapılması gerekiyor. Krizler küresel oldukları ölçüde kentsel-kırsal, merkez-çeper, gelişmiş-azgelişmiş tüm coğrafyalarda kendisini gösterebilir. Niçin böyle olduğu kısaca da olsa bir açıklama gerektiriyor. Metropoliten coğrafi dağılımlar içinde yoğunlaşma alanları olarak diğer coğrafyalardan ayrışıyorlar. Ancak bu yoğunlaşma sadece nicel değil daha da önemlisi diğer coğrafyalardaki yığılmalardan nitel biçimde de farklılık gösteriyor.

Önce bu yoğunlaşmayı oluşturan öğelere kısaca bakalım. Bir yerleşme her şeyden önce bir jeolojik katman ve yığılmadır. Kentler bu katman üzerinde yükseliyor. Ancak jeolojik katman basitçe bir zemin anlamına gelmiyor. Kentlerin yapılı çevresi, altyapısı, binaları, gökdelenleriyle jeolojik katmana eklenerek jeolojik yapının bizzat kendisi hâline geliyor (depremlerde yaşanan yıkım düzeyi bir biçimde bu eklenmenin başarı düzeyini gösteriyor). İkinci yoğunlaşma türü, bu jeolojik yapının bağrında yeşeren biyolojik yaşam ve katman olarak tespit edilebilir. Metropoliten yüksek nüfuslarıyla başta biyolojik bir varlık olan insanlar olmak üzere türlerin

yoğunlaşma alanı olarak öne çıkıyor (Bu yoğunlaşma pandemiyi büyük ölçüde metropollerde yoğunlaşan ve oradan yayılan bir biyolojik süreç olarak tanımladı). Son olarak insan etkinliğini bir biyolojik tür etkisinin ötesine geçen bir biçimde toplumsal-dilsel bir katman olarak niteliyoruz (2008 ekonomik krizinin bu katmanda şekillendiğini söyleyebiliriz).

Dolayısıyla günümüz kentleri, tarihsel olarak şekillenip, görece katılaştıran jeolojik/biyolojik/toplumsal-dilsel katmanların özgün bir karışımı olarak tanımlanabilir. Krizlerin özgün uğrağı olarak metropoliten kentler, bu yığılma ve karışımın en yoğun coğrafyaları olarak öne çıkıyor. Ancak bir kez daha tekrarlamak pahasına da olsa, bu yığılmanın sadece niceliksel olmadığını nitel olarak da özgün karakterler kazandığını belirtmek gerekir. Tam da bu nedenle, metropoliten kentlerin bu nitel ve nicel büyüklük ve bu güçlerinden doğan etki güçleri çerçevesinde toplumsal fabrika ya da hiper-nesnel olarak görülmesi rastlantısal değildir.

Şekil 1 Metropoliten Küresel Krizleri

Ekolojik kriz gibi toplumsal-dilsel katmanın ötesinde krizlerin de ağır sonuçlarını metropoliten kentlerde gösterdiği bir dönemdeyiz. Ortaya çıkan bu tür olumsuzlukların sonuçları da gıda krizi örneğinde olduğu gibi toplumun ezilen sınıflarının omuzlarına bırakılıyor.

Daha da önemlisi, krizlerin kural hâline geldiği bir bağlam olarak metropoliten kentler çok katmanlı ve boyutlu çelişki yumaklarına dönüşmüş bulunuyorlar. Sözü ettiğimiz altı farklı kriz biçimi birbiriyle etkileşerek sadece kendi sorunlarını değil kesişme noktalarında belirginleşen semptomları da baloncuklar hâlinde metropoliten bedene salıyorlar (Şekil 1).

Patlama Noktaları

Metropoliten kentlerin bu derece büyük ölçekli sorun ve gerilimleri yüklenmesinin yaratacağı toplumsal/yönetimsel/siyasal sonuçlara dönerek değerlendirmeyi tamamlayabiliriz. Bu soruları tatmin edici biçimde yanıtlamak çok kapsamlı bir değerlendirme gerektiriyor. Bu sınırlı alanda bu tür bir çabaya girmek yerine bazı temel tespitler yapmakla yetineceğiz. Toplumsal alanın krizlerle etkileşimine baktığımızda kabaca üç farklı profilden söz etmek mümkün görünüyor. Birinci kategori libidinal ekonominin işleyişi etrafında kümelenmiş görece dar bir kesimden söz ediyoruz. Bu kesimler metropoliten kentlerin kazananlarını temsil etmektedir. İkinci bir kesim olarak diğer uçta metropoliten karadeliği etrafında kümelenmiş tutunamayanlar bulunmaktadır. Libidinal alanla karadeliği arasında geniş bir liminal (eşik) bölgesi ve bu bölgede konumlanan geniş bir liminal kesim bulunmaktadır.

Krizlerin artan sıklıkları ve iç içe geçerek yarattıkları sonuçlar metropolitenin topografik çeperleri yanında geniş liminal alanda yaşayanları da tehdit eden topolojik nitelikte karadeliği yaratmaya devam ediyor. Her patlayan kriz geride yeni karadeliği ve bu deliklere yaklaşan ya da düşen kesimler tanımlıyor. Bugün geldiğimiz noktada işsizlik, konut sorunu, büyüyen faturalar, gıdaya erişim geniş liminal bölgede yaşayan orta sınıf etiketli kesimleri de iyi gerekçelerle kaygılandırıyor. Bu tür bir gerilimin çeşitli boyutlarda tepkisel nitelikte karşı karşıya gelişler

yarattığını ve siyasal süreçleri kuşatmaya başladığını söyleyebiliriz. Dahası, ekolojik kriz gibi toplumsal-dilsel katmanın ötesinde krizlerin de ağır sonuçlarını metropoliten kentlerde gösterdiği bir dönemdeyiz. Ortaya çıkan bu tür olumsuzlukların sonuçları da gıda krizi örneğinde olduğu gibi toplumun ezilen sınıflarının omuzlarına bırakılıyor.

Günümüz kentleri, tarihsel olarak şekillenip, görece katılaştıran jeolojik/biyolojik/toplumsal-dilsel katmanların özgün bir karışım olarak tanımlanabilir. Krizlerin özgün uğrağı olarak metropoliten kentler, bu yığılma ve karışımın en yoğun coğrafyaları olarak öne çıkıyor.

Yakın geçmişin de gösterdiği gibi bu yükler zaman zaman büyük ölçekli tepki ve patlamalara dönüşüyor. Tepkiler kimi durumda Occupy örneğinde olduğu gibi kapitalizmi ve finansallaşmayı karşısına alıyor, kimi durumda Gezi örneğinde olduğu gibi siyasal otorite ve devlete yöneliyor, kimi durumda ise son dönemde Paris sokak isyanlarında gördüğümüz gibi mülteci sorunu etrafında şekillenebiliyor. Ancak biliyoruz ki bu sorunlar, bu patlamalara tek

başına yol açmaktan çok biriken çoklu sorunların bir üst-temsili olarak öne çıkıyor. Tam da bu nedenle krizlerin yarattığı tepkisel patlamalar ayrı bir değerlendirmeyi hak ediyor.

Yaptığımız değerlendirme önümüzdeki dönemin dünyası ve metropollerinin çatışmalı bir geleceğe yöneldiğini göstermeyi amaçladı. Metropoliten kentlerde bir arada yaşayabilme koşullarının sağlanması hem krizleri hem de yarattığı sonuçları iyi tahlil etmeyi gerektiriyor. Yönetimlerin özellikle de yerel yönetimlerin bu sert gerçeklikle yüzleşebilecek politikalar üretebilmesinin yolu, burada gündeme getirdiğimiz çoklu krizleri iyi anlayabilmelerinden geçiyor.

Bu karmaşık süreci anlamaya yönelik çabaların başlangıç noktasını metropoliten kentleri yeni bir çerçeveye yerleştirmekten geçiyor. Geçmişte fabrikanın (ve diğer bağlı ekonomik etkinliklerin) konumlandığı yer olarak kavramsallaştırılan metropoller, geldiğimiz noktada bir bütün olarak değer yaratıldığı fabrikanın kendisi hâline gelmiş bulunuyor. Bu yazıda değerlendirdiğimiz krizler bu çok katmanlı fabrikanın çelişki alanlarıdır. Böyle bir başlangıç metropoliten kentleri bir büyük kurgunun içine yerleştirdiği ölçüde parça parça görülen süreçleri de bir büyük (değer) üretim sisteminin farklı veçheleri olarak görmemize olanak sağlar. Belki o zaman çözümleri de tekil girişimci bireyler ya da kurumlar olarak aramak yerine daha bütünlüklü örgütlenmeler içinde aramaya başlarız.